

В. Є. Сергєєва, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАСТОСУВАННЯ ДУХОВНОГО КАТАРСИСУ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Сергєєва В. Є.

Застосування духовного катарсису як засобу формування загальнолюдських цінностей

Стаття присвячена аналізу змісту та ролі духовного катарсису як засобу формування загальнолюдських цінностей. На думку автора, всім “загальнолюдським” у собі люди запов’язані духовному катарсису. Дається визначення складових духовного катарсису як вищого ступеня духовної організації особистості.

Ключові слова: загальнолюдські цінності, іноземна мова, духовний катарсис.

Сергеева В. Е.

Применение духовного катарсиса как средства формирования общечеловеческих ценностей

Статья посвящена анализу содержания и роли духовного катарсиса как способа формирования общечеловеческих ценностей. По-мнению автора, всем “общечеловеческим” в себе люди обязаны духовному катарсису. Дается определение составляющих духовного катарсиса как наивысшей степени духовной организации личности.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, иностранный язык, духовный катарсис.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданням.

У ході природної і соціальної еволюції людства відбувався відбір тих видів діяльності, що виявилися найбільш ефективними в плані виділення людей із загальноприродного континууму, подолання в них тваринного початку, обмеження панування біологічних потреб. У цілому, природний і соціальний відбір витримували індивіди, які здатні були до найбільш складної, одухотвореної діяльності.

Маються всі підстави стверджувати, що вищим видом духовної активності людини є катарсична діяльність. На думку багатьох учених, катарсична діяльність створила "людину духовну", сформувала її як вершину біосоціальної еволюції, як культурно-історичну домінуючу. Історія людської культури - це процес неухильного удосконалювання і збагачення катарсичної діяльності: від її психофізіологічного до власне духовного рівня, від насолоди біологічним благополуччям і комфортом (наприклад, їжею, статевим актом, безпекою) до задоволеності результатами праці, соціальної комунікації, творчості в мистецтві [1, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, і виділення не вирішених частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття

Розробляючи й обґрунтовуючи духовний катарсис як засіб формування загальнолюдських цінностей, ми спиралась на праці сучасних дослідників різноманітних аспектів катарсису, серед яких виділяються імена вчених-педагогів А. Анікста, В. Асмуса, Е. Баллоу, Н. Берхіна, Ю. Борєва, Ш. Бутчера, Л. Вороніної, Л. Виготського, Дж. Дземідока, І. Карпенка, О. Лосєва, Д. Лукача, В. Семенова, Й. Хейзінги, В. Шестакова, Г. Шингарова, Т. Флоренської, З. Фрейда, Г. Шевченко та ін. Усі вони зробили великий внесок у вивчення сутності, засобів і механізмів катарсису, в організацію катарсичного навчально-виховного процесу.

Дослідження з філософії, психології та педагогіки щодо питання духовного катарсису нараховують десятки праць – монографій, брошур і статей з різноманітних питань теоретичного та практичного застосування духовного катарсису у формування загальнолюдських цінностей.

Знання з приводу змісту і застосування механізмів духовного катарсису виявилися вкрай необхідними, оскільки у процесі переживання катарсичного стану людина долає життєво важливі суперечності та конфлікти, досягаючи морально-психологічної, духовної рівноваги з соціоприродним середовищем і власним "я".

Формування цілей статті (постановка завдання).

Метою статті є аналіз змісту і ролі духовного катарсису у формуванні загальнолюдських цінностей учнів, та впровадження його у навчально-виховний процес сучасної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У соціокультурному плані виховання можна розглядати як процес катарсичного перетворення особистості. "Катарсис - це цілісний, насичений, динамічний стан особистості, що виражає вищий ступінь її духовної організації і виникає в результаті очищення, ускладнення й піднесення її цінностей і ідеалів до рівня соціально значущих, національних, загальнолюдських" [2, с. 128]. Зазначимо, що привабливість цього підходу для нас полягає в тому, що основу духовного катарсису складає "сходження" суб'єкта до особливо значимих - загальнолюдських цінностей та ідеалів. Тим самим виховання, катарсис і загальнолюдські цінності включаються в єдину духовно-практичну систему, у якій мета, засіб і результат максимально зближуються.

Відповідно до теоретичного підходу, запропонованого вище, духовне очищення полягає в активному усвідомленні людиною неадекватного, неактуального чи шкідливого досвіду діяльності й спілкування, в усуненні його елементів зі змісту й способів розуміння, оцінки, ставлення до об'єктів і явищ дійсності, до інших людей.

Духовне ускладнення припускає внутрішню структурну перебудову свідомості, почуттів і поведінки особистості за допомогою введення нових елементів і зв'язків у її соціокультурний досвід.

Духовне піднесення означає свідоме прийняття індивідом нових для нього соціально значущих цінностей і ідеалів, стійку орієнтацію на їхню реалізацію в особистому житті, у діяльності і спілкуванні з іншими людьми.

Можна припустити, що всім загальнолюдським у собі люди зобов'язані духовному катарсису. Тут виявляється двояка діалектична залежність зазначених явищ. Через катарсис соціальні суб'єкти засвоюють

загальнолюдський ціннісний досвід, а завдяки останньому - здатні переживати духовне очищення, ускладнення й піднесення.

Оскільки катарсис містить у собі емоційні, інтелектуальні, моральні, естетичні компоненти, то цілком закономірна і зрозуміла його здатність впливати на цілісний світ людської особистості. По своїй суті катарсис - складна, цілісна трансформація духовного стану людини, при якій загальнолюдські цінності не тільки "очищають", "ускладнюють" і "підносять" її, але й стають глибоко особистими. Катарсичність – головний критерій у засвоєнні загальнолюдських цінностей у культурі.

Тим самим підкреслимо, що доречно зближення понять "культура", "прогрес" і "катарсис". На думку Н.В.Гончаренка, прогрес у культурі розкривається в наростаючому проникненні в неї наукового світогляду, у розширенні меж, впливу матеріалізму у філософії, реалізму в мистецтві, загальнолюдського в етиці [3, с. 321].

Катарсичний зміст у прогресі духовної культури полягає в тому, що він - це висхідний розвиток творчої діяльності суспільства, процес збагачення її новими гуманістичними ідеями, більш глибокого пізнання світу і його позитивного перетворення з метою створення найбільш сприятливих умов для розширення свободи людини, її гармонійного розвитку, щастя і збереження. На нашу думку, було б справедливо схарактеризувати зазначені процеси як соціально-історичний катарсис.

Катарсис є універсальним механізмом духовної культури і виховання, він – "механізм формування механізмів", "механізм соціальної спадковості", (О. М.Леонтьев).

Через катарсичні стани задовольняється потреба в "ціннісному насиченні" особистості. Катарсис є найбільш "природною" духовною потребою соціальної людини. Зміст катарсису, отже, не може бути вичерпаний тільки фізіологічними чи психологічними його функціями, хоча й вони відіграють важливу роль у життєдіяльності людей. Наприклад, на думку Н. Я. Джинджихашвілі, "психологічну потребу катарсису варто розуміти як загальну психічну потребу

людини у вирівнюванні своєї свідомості з навколишнім світом" [4, с. 497].

Кожна національна культура зберігає і відтворює духовні доміанти вищого порядку, які у науковій традиції називаються "загальнолюдськими цінностями". Вирішення питання про ці цінності ми вважаємо принципово важливим у теоретичному і практичному планах.

На наш погляд, продуктивною є позиція, відповідно до якої загальнолюдські цінності – це історично сформована система узагальнених оцінних уялень і ставлень людей до найважливіших умов їхнього буття, що забезпечують їхнє збереження і прогресивний розвиток як представників біологічного виду і розумних соціальних істот.

У зв'язку з цим нам уявляється найбільш коректним наукове визначення культури як "відкритої динамічної системи, спрямованої на збереження виду *Homo sapiens*, заснованої на поза генетичній пам'яті людства про механізми, які вироблені у процесі історичного розвитку соціуму й адаптації до навколишнього середовища (тобто культурної традиції, що включає механізми соціальної поведінки і мистецтва)" [5, с. 229].

Саме в цій культурологічній парадигмі ми пропонуємо розглядати феномен "загальнолюдські цінності".

Природа загальнолюдських цінностей така, що вони одночасно існують на рівні "основних умов життя" й "основних прав людини", поєднуючи їх в органічному синтезі. Перші виражають об'єктивну, другі - суб'єктивну сторону цінностей. Умови збереження і розвитку людського роду не прямо, а опосередковано входять до складу духовної культури, проявляючись у суспільній свідомості як "основні права людини". Саме через систему прав умови життя людей стають для них головними духовними цінностями. Ніхто не може позбавити індивіда його основних прав, не зазіхнувши тим самим на найважливіші умови збереження і розвитку всього людського роду.

Права людини – це та субстанція, що забезпечує збереження і розвиток кожного окремого індивіда як родової істоти у повному багатстві його біологічних і соціальних характеристик. Відтворення цих сутнісних

характеристик є одночасно метою, засобом і результатом функціонування людської культури.

Зв'язок загальнолюдських прав з основними умовами буття роду вимагає від конкретного суб'єкта відповідальності в плані відтворення в собі самому й особистісної своєрідності, і родової ідентичності. Тому, пише Е. В. Ільєнков, кожна окрема людина тільки тоді і там виступає як Людина, коли і де вона свідомо, тобто вільно, удосконалює свій рід, діючи, коли потрібно, проти егоїстичних інтересів власного "емпіричного" Я [6, с. 73].

Враховуючи взаємозв'язок загальнолюдських цінностей з основними умовами збереження і розвитку суспільства й особистості, можна стверджувати, що цих цінностей не може бути багато.

На нашу думку, соціокультурне призначення загальнолюдських цінностей розкривається в наступних параметрах.

По-перше, вони визначають змістовне і смислове ядро буття людства, кінцеві цілі існування і його космопланетарні функції. По-друге, забезпечують загальнородову ідентифікацію людства. По-третє, задають членам світового співтовариства "культурну матрицю" і визначають перспективи індивідуально-особистісного розвитку людей. По-четверте, на їхній основі формуються стандарти і критерії оцінки нового соціокультурного досвіду, що виробляються людством. По-п'яте, стимулюють вольову спрямованість людства до створення більш вдосконалених соціоприродних умов життя і діяльності. По-шосте, сприяють збереженню культурної спадкоємності різних поколінь людського роду. По-сьоме, забезпечують нагромадження «тезауруса культури», тобто стійких смислів і кодів, що сприяють духовному взаєморозумінню і співробітництву людей у різних сферах життя.

До головних критеріїв виділення загальнолюдських цінностей ми відносимо наступні:

- збереження і розвиток людства як біологічного виду і свідомого історичного суб'єкта;
- збереження і розвиток окремих рас і націй як рівноправних членів

світового співтовариства;

- збереження і розвиток окремої людини як представника біологічного виду і розумної суспільної істоти.

Усе сказане вище дозволяє уникнути суб'єктивізму і сваволі у виділенні загальнолюдських цінностей та дати їм наукову інтерпретацію.

Таким чином, до основних прав і духовних цінностей людського роду відносяться: право на життя (вітальна цінність) і право на здоров'я (валеологічна цінність); право на людське співтовариство (соціетальна цінність) і право на особисту свободу (лібертальна цінність); право на працю (прагматична цінність) і право на особисту власність (приватна цінність); право на пізнання (гностична цінність) і право на інформацію (інформаційна цінність); право на спілкування (комунікативна цінність) і право на індивідуальність (унікативна цінність); право на творчість (креативна цінність) і право на всебічний розвиток (калокагативна цінність).

Отже, виділяється шість ціннісно-правових діад (пар), що складають завершене структурне ціле (систему). У цій системі ні кількість елементів, ні порядок їхньої послідовності не є випадковими. У діадах кожне перше право виступає як процес, а друге – його результат. Послідовність правових діад указує на черговість їхньої реалізації в системі; тому діада "життя – здоров'я" є більш загальною стосовно діади "людське співтовариство – свобода". Всередині діад перше право складає передумову появи й існування другого (звідси, наприклад, виводиться формула: "свобода особи можлива лише в умовах суспільства").

Останні елементи попередніх діад "знімаються" у перших елементах наступних, тому цілком правомірне твердження: "вільна праця є умовою існування особистої власності".

Зазначені шість діад виражають головний зміст у ціннісно-правовому просторі людського суспільства. Будь-які інші права і цінності є похідними від виділених. Особливо відзначимо, що право на всебічний розвиток завершує ціннісну систему, однак порядковий номер указує не на його "залишкове"

значення в людській культурі, а на те, що для його повного задоволення потрібна обов'язкова комплексна реалізація всіх попередніх. Всебічний розвиток особистості є результатом дії ціннісно-правової системи в цілому і повинний розцінюватися як загальна, стратегічна мета існування людства.

Як було сказано, загальнолюдські цінності – це система соціальних і природних умов життя людей, що забезпечують збереження і розвиток кожного окремого індивіда в ім'я збереження і розвитку всього людського роду.

В ієрархічній системі умов кожне попереднє розглядається як передумова появи і функціонування наступного, виступаючи своєрідним гарантом незворотності перетворення природи в суспільство, матеріального в культурне, біологічного в соціальне, стихійного в організоване.

Людина живе в умовах конкретного соціокультурного середовища, що переломлює й знімає в собі загальнородові цінності. Якщо загальнолюдські цінності служать збереженню і розвитку людського роду, то національні забезпечують відтворення і розвиток конкретного етносу і, завдяки цьому, окремих його представників. Загальнолюдське є метасистемою стосовно національного, а воно, у свою чергу, – стосовно особистісного. Два останніх лише остільки мають аксиологічний зміст, оскільки не суперечать, а сприяють інтересам усього людського співтовариства. Структурні компоненти національної й особистісної ціннісних систем відповідають тим, що виділяються в загальнолюдській ієрархії.

Зрозуміло, що права нації поєднують у собі насамперед умови збереження і розвитку національного організму і завдяки цій особливості набувають узагальнюючого ціннісного значення. Кожний окремий соціальний суб'єкт повинен сприяти реалізації прав свого етносу, бо цього вимагають й інтереси людства, і його власні, особисті.

Загальнолюдське утверджується через індивідуальне, а це останнє представлене, ціннісно та юридично закріплене в понятті "основні права людини". Дотримання прав людини й збереження індивідуальності – нероздільні процеси в цивілізованій, демократичній державі. "Саме своїми, визнаними

державою, особистими правами людина конститується як самостійна і вільна у своєму волевиявленні істота, як індивідуальність. Наявність цих прав – як у рамках окремої держави, так і в міжнародному масштабі – сама по собі має загальнолюдську цінність, хоча і не вичерпує останню" [7, с. 43].

Зараз обмеженість духовного світу індивіда, що належить до постіндустріального суспільства, негативно характеризує його, насамперед, у ціннісному відношенні. Не випадково виникають такі його визначення, як "людина ринкова" (В. Франки), "людина самовдоволена" (Х. Ортега-і-Гассет), "нормальна людина, наділена надзвичайною владою" (Е. Фромм) і навіть "Чінгісхан з електронною машиною" (М. О. Ліфшиц).

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, розширення видів і збагачення змісту катарсичної діяльності складає головну умову формування ціннісної сфери особистості. Необхідно використовувати духовний потенціал катарсичних переживань у різних видах діяльності з метою нагромадження досвіду ціннісного ставлення до світу, властивого різним соціальним суб'єктам.

Проблема загальнолюдських цінностей повинна бути предметом активної комплексної розробки представниками різних наук. Вона має велике теоретичне і практичне значення, оскільки від її результатів залежить чіткість усіх політичних і гуманітарних програм, що визначають довгостроковий розвиток людського суспільства. На базі вищих духовних цінностей буде досягнута справжня єдність людства, перетворення його в гуманістичний "соціальний Всесвіт" (П. О. Сорокін).

Література

1. **Гончаренко Н. В.** Диалектика прогресса культуры. / Гончаренко Н. В. Диалектика прогресса культуры. - К., 1987. – 399 с.
2. **Джинджихашвили Н. Я.** К вопросу о психологической необходимости искусства / Джинджихашвили Н. Я. // Бессознательное: Природа, функции, методы исследования: В 4 т. Т. 2. - Тбилиси, 1978.

3. **Ильенков З. В.** Об идолах и идеалах. - М., 1968. – 319с.

4. **Карпенко І. М., Сілютіна І. М.** Емоційна культура майбутнього вчителя / Карпенко І. М., Сілютіна І. М. Емоційна культура майбутнього вчителя // Рідна школа. – 1998. - №6.

5. **Карпенко І. М.** Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи // Динамизм социальных процессов в постсоветском пространстве: Мат-лы метод. семинара. / Карпенко І. М. Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи // Динамизм социальных процессов в постсоветском пространстве: Мат-лы метод. семинара. Вып.1. - Луганск - Женева, 2000.

6. **Кузьмина Е. Е., Матюнина Е. В.** Почему начался культурологический бум в России. / Кузьмина Е. Е., Матюнина Е. В. Почему начался культурологический бум в России. // Социально-политический журнал. - 1998. - №3.

7. **Степин В. С., Гусейнов А. А., Межуев В. М., Толстых В. И.** От классовых приоритетов к общечеловеческим ценностям / Степин В. С., Гусейнов А. А., Межуев В. М., Толстых В. И. От классовых приоритетов к общечеловеческим ценностям// Квинтэссенция: философский альманах, 1991. - М., 1992.

Sergeyeva V. E.

The Application of spiritual catharsis as a forming method of human values

The article is devoted the analysis of content and role of spiritual catharsis as a forming method of universal values. To the author's opinion, all the "universal" values within people bound to the spiritual catharsis. The definition of the catharsis as the highest degree of spiritual organization of personality is given.

Key words: universal values, foreign languages, spiritual catharsis.

Відомості про автора

Сергеева Вікторія Євгенівна – завідувач кафедри іноземних мов Луганського національно університету імені Тараса Шевченка, кандидат педагогічних наук.